

Kroniek Sint Agatha

Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven | Klooster Sint Agatha

Ten Geleide

In de laatste weken van het jaar kijken we met deze Kroniek terug op enkele recente gebeurtenissen. En we wensen u van harte fijne feestdagen!

KOORBOEKEN AAN DE MAAS

De Kerstafbeelding hiernaast tonen we niet voor het eerst. Het Graduale van Johannes van Deventer, waaruit deze miniatuur afkomstig is, is nu eenmaal het mooiste handschrift uit de oude kloosterbibliotheek van Sint Agatha. Het werd rond 1500 geschreven in en voor het Kruisherenklooster en wordt daar tot op de dag van vandaag bewaard. Mede vanwege dit unieke feit is het manuscript enkele jaren geleden opgenomen in het Unesco Nederlands Memory of the World Register.

Op 21 oktober jl. werd in de kloosterkerk, naast het grafsteentje van Johannes van Deventer, de publicatie *Koorboeken aan de Maas* gepresenteerd. De ondertitel luidt: *Johannes van Deventer en een groep van koorboeken tussen Nijmegen en Luik*. Het gaat om een fraai geïllustreerde wetenschappelijke studie naar het indrukwekkende Graduale — met een omvang van 60 bij 40 cm en een gewicht van 22 kg — in samenhang met enkele andere manuscripten. Het 'grote Graduale' is namelijk niet het enige handschrift dat aan Johannes van Deventer wordt toegeschreven. In Sint Agatha bevindt zich nog een tweede Graduale, er wordt een Graduale bewaard in het Belgische Dilbeek, en in verschillende bibliotheken in Engeland, Duitsland en de VS zijn losse bladen te vinden met vergelijkbare stijlkenmerken. De emeritus-hoogleraar James Marrow (Princeton University) deed jarenlang onderzoek naar deze groep van handschriften en heeft de resultaten daarvan samengevat in een bijdrage aan de nieuwe publicatie. Andere bijdragen zijn van Johan Oosterman, die tevens redacteur is, Rob Dückers en Thomas Op de Coul.

Laatstgenoemde auteur bekijkt het 'grote Graduale' vanuit liturgisch oogpunt. Hij laat zien hoe het manuscript niet alleen alle gangbare misgezangen bevat, maar ook de spiritualiteit van de Kruisheren weerspiegelt. De illustraties en de keuze van sequens-liederen benadrukken de liturgische vieringen rond het kruis van Christus. In de heiligenkalender is op 18 juli het feest van de beschermheilige Sint Odilia te vinden, uniek voor de Kruisheren. Op de Coul ontdekte ook enkele unieke gezangen, zoals het *Alleluia, Maria contristata* bij het feest van de Zeven Smarten van Maria en het *Alleluia, lauda deum Colonia* bij de feestdag van de H. Ursula. Een middeleeuwse legende vertelt dat zij en haar gevolg van 11.000 maagden, waaronder de reeds genoemde Sint Odilia, de marteldood stierven in Keulen.

Rob Dückers positioneert het werk van Johannes van Deventer binnen de culturele context van het Maas-Rijngebied in de late middeleeuwen. Met een landkaartje van de

driehoek Nijmegen-Roermond-Keulen laat hij zien hoe deze regio, nu in tweeën gedeeld door een landsgrens, destijds gekenmerkt werd door een sterke eigen culturele stijl. De vele tientallen kloosters in het gebied leverden daaraan een bijdrage met opdrachten en met de eigen productie van kunstvoorwerpen.

Het langste artikel in het nieuwe boek is van James Marrow en bevat een uitvoerige beschrijving van vijf manuscripten die hij aanduidt als de 'Johannes-van-Deventergroep'. Drie van deze manuscripten

Miniaturen bij de gezangen voor het feest van de Kerkwijding

— twee Graduales en een Antifonale — zijn (bijna) volledig overgeleverd, van de andere twee zijn — in verschillende bibliotheken — slechts een aantal losse bladen bewaard gebleven. Vier boeken waren bestemd voor Kruisherenkloosters langs de Maas: Sint Agatha, Roermond en (vermoedelijk) Colen-Kerniel. Van het vijfde handschrift veronderstelt Marrow dat het bestemd was voor een klooster van een andere orde (Cisterciënzers?) in Luik. Wat was precies de rol van Johannes van Deventer? Het is duidelijk dat de omvangrijke handschriften met de vele versieringen, pentekeningen en geschilderde miniaturen onmogelijk het werk van één man kunnen zijn. Aan de hand van stijlkenmerken beargumenteert Marrow dat er sprake is van meerdere kopiïsten — het handschrift voor Luik heeft bijvoorbeeld een afwijkend notenschrift — maar van dezelfde groep van verluchters. De geschilderde miniaturen en randversieringen lijken in een later stadium van de productie te zijn aangebracht volgens een vergelijkbaar schema. Op basis van de stijl van de margeversiering — met name het gouden filigraanwerk — veronderstelt Marrow dat de verluchters zijn opgeleid in Keulen en oppert de mogelijkheid van een groep rondreizende schilders. Na vijf eeuwen zijn echter nog maar weinig zaken met zekerheid vast te stellen: de boeken zijn niet het werk van één persoon; de overlevering schrijft de Graduales in Sint Agatha toe aan Johannes van Deventer; in alle bovengenoemde plaatsen (inclusief Keulen) bevonden zich Kruisherenkloosters met een scriptorium; de versieringen van de vijf manuscripten bevatten verwante kenmerken, waarvan sommige — zoals de miniatuur bij de gezangen voor het feest van de Kerkwijding — niet elders zijn aangetroffen. Dit alles laat ruimte voor meerdere veronderstellingen omtrent het auteurschap van de vijf prachtig verluchte manuscripten en de rol van Johannes van Deventer. Dankzij het rijkelijk geïllustreerde *Koorboeken aan de Maas* kan de lezer nu een schat aan gedetailleerde tekeningen en schilderijen met eigen ogen bekijken en vergelijken. > M. Arendsen

KLOOSTERFILMS OVER BRABANT ONLINE TE BEKIJKEN

Sinds medio november zijn ruim 50 films die het Erfgoedcentrum beheert online te bekijken, niet alleen op de website van het Erfgoedcentrum, maar ook op die van Brabant in Beelden. Dit is een initiatief van het Brabants Historisch Informatie Centrum (BHIC) met

als doel om beeldmateriaal over het leven in Brabant en van Brabanders uit de afgelopen anderhalve eeuw bij een breed publiek onder de aandacht te brengen.

In 2021 zette Brabant in Beelden de eerste films online, uit de eigen collectie van het BHIC. Sindsdien zoekt de organisatie ook de samenwerking op met andere archiefinstellingen, bijvoorbeeld in Oss, Tilburg en Eindhoven. Zo kwam Joost Hoedemaeckers enkele jaren geleden bij het Erfgoedcentrum terecht. We selecteerden tientallen — met name 8 en 16 mm — films waarvan digitale bestanden beschikbaar waren, grotendeels gemaakt door de filmvrijwilligers van het Erfgoedcentrum, deels extern gedigitaliseerd vanuit het BHIC. Vervolgens vroegen we toestemming bij de betrokken kloostergemeenschappen voor de onlinepresentatie van het filmmateriaal binnen dit project, en we onderzochten of er geen bezwaren waren wat betreft auteursrecht en privacy.

De films zijn gemaakt in de periode 1930–1983. Vele spelen zich af tijdens de hoogtijdagen van het kloosterleven in Nederland, tot ca. 1960. Het zijn vooral amateurfilms, die een bonte verzameling aan gebeurtenissen laten zien. Denk aan het dagelijks leven in een klooster, waarin niet alleen gebeden, gekookt en gewassen wordt, maar ook gelachen in de kloostertuin, tijdens uitstapjes of in de sneeuw. De bouw, opening of inwijding van een nieuw klooster, kapel, ziekenhuis of school is eveneens een terugkerend thema, net als de viering van een priesterwijding, inkleding, procesie of congregatiejubileum. Sommige films geven een idealistisch beeld van het kloosterleven en werden vermoedelijk gebruikt voor de werving van leden of leerlingen. De film *Een kijkje in onze Huishoud- en Industrieschool: "St. Dionysius" Kloosterstr. 22 Tilburg*, van de Zusters van Liefde, is hier een mooi voorbeeld van.

Voor Brabanders en andere geïnteresseerden in de geschiedenis van deze provincie biedt www.brabantinbeelden.nl een schat aan bijzondere historische — en wellicht herkenbare — beelden. Het Erfgoedcentrum leverde voor dit samenwerkings-

Onderwijs aan dove kinderen in Sint Michielsgestel

project ook twee verhalen aan bij films, beide te lezen op de website van Brabant in Beelden. De verhalen zijn geïllustreerd met filmfragmenten en met foto's uit de kloosterarchieven. *Slotzusters in Breda* gaat over de Benedictinessen van het H. Sacrament en hun leven in de priorij Manna Absconditum rond 1960. De eeuwigdurende aanbidding van de geconsecreerde hostie, ontspanning en ook werkzaamheden in de kaarsenmakerij en wasserij komen in beeld, evenals het 'dochterklooster' in Uganda. Het tweede verhaal, *Instituut voor Doven in Sint-Michielsgestel*, gaat over het zogenoemde 'doveninstituut', waar de Dochters van Maria en Joseph in de linkervleugel onderwijs gaven aan dove en slechthorende meisjes. Ook vingen ze er jonge kinderen op in de 'voorschoolklas'. De film is gemaakt in 1956. Drie jaar eerder werd op het terrein de 'Gertrudishof' geopend, een klooster voor dove zusters die in 1957 volwaardig lid werden van de congregatie. Ook van hun leven worden beelden getoond.

Nieuwsgierig geworden naar de filmcollectie? Neem dan vooral een kijkje op www.erfgoedkloosterleven.nl/collecties/films. Veel kijkplezier! > S. Scherpenisse

UIT DE COLLECTIE

Onlangs benaderde pater Jos Pijpers van de Sociëteit voor Afrikaanse Missiën (SMA) het Erfgoedcentrum met een bijzonder verzoek. Hij wilde een volle fles wijn in bewaring geven, die hij had ontvangen bij zijn afscheid van de Parochie van Sint Laurentius in Bemenen. Het bleek niet om zomaar een fles te gaan: het betrof een Malvoisie de Samos, voorzien van een oud Frans etiket met de vermelding Collège Apostolique Keer-lez-Maestricht (Hollande). Deze fles vormde de aanleiding om ons te verdiepen in de geschiedenis van de SMA en haar wijnhandel in Cadier en Keer.

Benedictinessen van het H. Sacrament

Rond 1890 werd de situatie voor priesters en religieuzen in Frankrijk steeds moeilijker door anti-religieuze wetgeving. Pater Gaston Desribes SMA kreeg de opdracht een veilige uitwijkmogelijkheid te zoeken buiten Frankrijk. In Cadier en Keer werd grond aangekocht voor de bouw van een missiecollege, dat in 1892 zijn eerste studenten ontving. Al vanaf het begin dacht Desribes na over manieren om het college financieel te ondersteunen.

De SMA had zich in 1886 gevestigd op het Griekse eiland Samos, waar landerijen met wijngaarden werden aangekocht. Van daaruit werden wijnen in grote vaten verscheept naar Frankrijk en, na de oprichting van het missiecollege, ook naar Cadier en Keer. Het missiehuis werd gebouwd op de mergelrijke Keerderberg, die ondergrondse ruimtes had met ideale omstandigheden voor wijnopslag. Vaten tot wel 10.000 liter werden hier bewaard, gebotteld en verkocht. De lokale bisschop verleende de Samoswijn het predicaat 'miswijn' en daarmee was de afzet verzekerd. Er ontstond een levendige handel, waarvan de opbrengsten ten goede kwamen aan de missieactiviteiten. Pater Desribes exploiteerde de wijnhandel samen met de lokale familie Wolfs. In 1924 werd deze overgedragen aan de Nederlandse provincie van de Sociëteit en voortgezet onder de naam Wijnhandel Keerderberg.

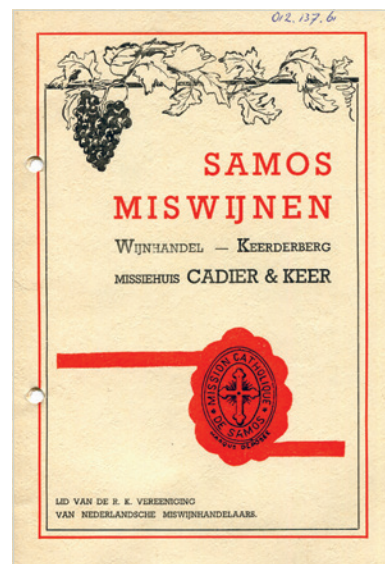
De onderneming bleef floreren en in het archief zijn veel stukken over de wijnhandel in Cadier en Keer terug te vinden. Imposant is het oude kasboek van de wijnkelder over de jaren 1922-1934. Het geeft een

mooi overzicht van de afzetmarkt van de wijnen. Pastoors, kloosters, ziekenhuizen, instellingen en particulieren door heel Nederland zijn terug te vinden in het ruim 500 pagina's tellende register. Op de achterzijde van het missietijdschrift *Afrikaansch Missieklokje* van de congregatie verschenen steevast advertenties: "Samoswijnen. De Heerlijkste zoewel voor Miswijn als voor Particulier gebruik." Vier wijnen werden aangeboden, waaronder de Malvoisie

de Samos, omschreven als een "Likeurwijn, Uitmuntende Morgenwijn zeer versterkend voor zieken, zoet." Werden er eerst exclusief Samoswijnen verhandeld, later kwamen hier ook andere wijnen bij. De opbrengsten kwamen ten goede aan de stichtingen van de missionarissen in Nederland: "Onze wijnen worden uitsluitend verkocht ten voordeele onzer Missiehuizen te Cadier en Keer, Bemelen en St. Michiels-gestel", aldus de brochure. De wijnhandel bleef onder leiding van de paters bestaan tot 1961. Pater Theo Blom was de laatste directeur van de wijnkelder, maar kon het zware werk met beperkt personeel niet langer aan. De handel werd overgedragen aan leken, die het wijnhuis voortzetten onder de naam Caves Cadier.

Hoe oud de fles is die pater Pijpers meenam, bleef bij ons archiefonderzoek een onbeantwoorde vraag. Het etiket deed vermoeden dat hij uit de tijd van Desribes stamde. Pater Pijpers herinnerde zich echter dat dit type etiket ook in de jaren '50 nog werd gebruikt. Seminaristen, waaronder hijzelf, namen toen vaak een fles mee naar huis tijdens vakanties. Pater Pijpers bracht ons in contact met de heer Dreessen, oud-exploitant van Caves Cadier. Hij kon, na bestudering, de fles dateren. De glasopdruk op de fles wees op een latere productietechniek. Bovendien herinnerde Dreessen zich uit de jaren '60, toen hij bij Caves Cadier ging werken, de papieren capsule met gouden rand rond de kurk. De fles moet dus uit die periode komen. Dreessen

Samen de wijn keuren, ca. 1950

vertelde hoe in die tijd de drinkgewoonten veranderden; de zoete Malvoisie raakt uit de mode en de handel in deze wijnsoort stopte. De etiketten bleven nog tot begin deze eeuw in de wijnkelder liggen; ze waren door de paters in groten getale gedrukt toen de wijn nog populair was. Tot in de tweede helft van de jaren '80 werden nog miswijnen uit Samos geïmporteerd, maar een grote droogte leidde tot slechte oogsten en hoge prijzen. Het wijnhuis schakelde uiteindelijk over op Spaanse miswijn uit Valencia.

De wijnkelder van het missiehuis in Cadier en Keer is nog steeds in gebruik, nu als hoofdvestiging van Sauter Wijnen. De ongeopende fles Malvoisie vormt niet alleen een tastbare herinnering aan de wijnhandel van de Sociëteit, maar ook een waardevolle aanvulling op de collectie van het Erfgoedcentrum. > G. van Gurp

KRONIEK VAN EEN HALF JAAR

▶ Op 7 juli bezocht een afvaardiging van de Franciscanessen van Bergen op Zoom Sint Agatha en nam aanvullingen mee. Op 14 juli brachten de Lazaristen aanvullingen naar het Erfgoedcentrum. Verder ontvingen we in de afgelopen maanden aanvullingen op de collecties van de Fraters van Tilburg, Zusters van het arme Kind Jezus, Benedictinessen van het H. Sacrament, Franciscanessen van Dongen, Missionarissen van de H. Familie, Assumptionisten, Oblaten van de H. Franciscus van Sales, Paters van de HH. Harten, Priesters van het H. Hart, Salesianen van Don Bosco, Sociëteit voor Afrikaanse Missiën, Broeders van O.L. Vrouw van Lourdes, Franciscanessen van St. Lucia, Franciscanessen van Etten, Franciscanessen van Veghel,

Zusters Onder de Bogen, Zusters van Barmhartigheid (Geldrop), Augustinessen van Heemstede, Dominicanessen van de H. Catharina van Siëna KWT, Franciscanessen van de H. Elisabeth, Minderbroeders Conventuelen, Fraters van Utrecht, Maristen en Franciscanessen van Aerdenhout.

- ▶ Op 15 juli was, na een dienstverband van 20 jaren, de laatste werkdag van collega Mariet Jilisen als administratief medewerkster. Op 23 september vierden we met een gezellig etentje haar pensionering.
- ▶ Op 24 juli ontvingen we stafmedewerkers van Klooster Ter Apel, net als Sint Agatha een Kruisherenklooster uit de middeleeuwen met een museale functie.
- ▶ Op zaterdag 16 augustus waren de Ridders van Gelre in Sint Agatha voor een rechtstreekse radio-uitzending.
- ▶ Op 21 augustus werd het archief van de Karmel Arnhem (Ongeschoeide Karmelietessen) gebracht.
- ▶ Op 3 september ontvingen we Frans Holthuizen van het Limburgs Museum en op 24 september Ineke Martin van de Stichting Nijmegen blijft in Beeld, beiden in verband met de filmcollectie van het Erfgoedcentrum.
- ▶ Op 5 september werd de toegangsweg tot het Erfgoedcentrum opnieuw geasfalteerd.
- ▶ Op 10 september reden vrijwilligers met een aanhangwagen vol appels naar Varik om appelsap te laten persen.
- ▶ Op 12 september werd de oplevering van de kloostermuren feestelijk gevierd. Na twee-en-een-half jaar restauratiewerkzaamheden plaatsten wethouder Joost Hendriks en br. Edgard Claes o.s.c. samen de allerlaatste steen.
- ▶ Op 14 september was de jaarlijkse Open Monumentendag. Bij het thema 'Gebouwd om te blijven' hield bestuurslid en bouwadviseur Jos van Niftrik een lezing over de bouwgeschiedenis van het klooster.
- ▶ Op 16 september vond de jaarlijkse vrijwilligerslunch plaats.
- ▶ Op 1 oktober startte een korte cursus voor mensen uit het Land van Cuijk over de geschiedenis van het kloosterleven en in het bijzonder die van Klooster Sint Agatha.
- ▶ Op 7 oktober was de jaarlijkse participantenvergadering van het Erfgoedcentrum.
- ▶ Op 9 oktober werd de eerste van vier schoolklassen rondgeleid in het kader van 'Museumschatjes', een activiteit van de provincie Noord-Brabant.

De allerlaatste steen van het restauratieproject

- ▶ Op zondagmiddag 12 oktober organiseerde de openbare bibliotheek Biblioplus een boekinterview met Coby Baars, vanwege het verschijnen van haar nieuwe roman *Vacht*, waarvoor ze inspiratie opdeed in het Erfgoedcentrum.
- ▶ Op 19 oktober was in de kloosterkerk een iconwijding, georganiseerd door Liesbeth Smulders die in het klooster haar atelier heeft en cursussen geeft.
- ▶ Op 21 oktober bezochten Susan Scherpenisse en Guus van Gulp de gebruikersdag van het computerprogramma Mais-Flexis, bij het Gelders Archief in Arnhem.
- ▶ Op dezelfde dag werd door de auteurs de publicatie *Koorboeken aan de Maas* gepresenteerd. Pater Joe Op de Kamp o.s.c. zong enkele gregoriaanse gezangen, zoals ze in het Graduale van Johannes van Deventer staan opgeschreven. Aan hem en aan br. Edgard Claes o.s.c. werden de eerste exemplaren aangeboden.
- ▶ Op 23 oktober ontvingen we de Erfgoedinspectie van OC&W voor een periodieke inspectie van het beschermde cultuurbezit van de Kruissheren in Sint Agatha, waaronder de oude bibliotheek en een Antoniusbeeld uit de late middeleeuwen.
- ▶ Op 24 oktober bezochten Nederlandse en Franse Zusters Reparatriken het Erfgoedcentrum; op 29 oktober ontvingen we een internationale afvaardiging van de Zusters van de HH. Harten.
- ▶ Vrijdag 31 oktober was de laatste dag van de zomeropenstelling van Poortgebouw, tentoonstelling en kloosterkerk. De kloostertuin en de studiezaal zijn gedurende het hele jaar toegankelijk.

'Museumschatjes'

- ▶ Op 14 november werd Susan Scherpenisse geïnterviewd door De Gelderlander voor het filmproject *Brabant in Beelden*, waarover de krant op 18 november publiceerde. Op 19 november stond er opnieuw een mooie foto van het klooster in de krant in verband met de opening van een vernieuwde wandelroute, het Land van Cuijkpad.
- ▶ Op 17 november woonde Susan Scherpenisse in Utrecht een workshop bij van Netwerk Digitaal Erfgoed over het Termennetwerk.
- ▶ Op 16 december sloten medewerkers, bestuursleden en bewoners het jaar af met een gezamenlijke Kerstbijeenkoms.
- ▶ In de tweede helft van het jaar kwamen bijna 300 vragen om informatie binnen, werden 180 bezoekers ontvangen in de studiezaal, werden ruim 1.000 mensen rondgeleid en bezochten 3.000 personen op eigen gelegenheid tentoonstelling en Poortgebouw.

Colofon

Deze kroniek wordt uitgegeven door de stichtingen
Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven en Sint Aegten
ISSN: 2210-5719

Redactie: M. Arendsen, G. van Gulp,
G. Heusschen, S. Scherpenisse

Adres: Kroniek Sint Agatha
Kloosterlaan 24, 5435 XD St. Agatha
Tel. 0485 - 31 10 07
E-mail: info@erfgoedkloosterleven.nl
Website: erfgoedkloosterleven.nl | kloostersintagatha.nl

Rekeningnummer: 0451 7552 35 t.n.v. Stichting
Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven, Sint Agatha

Vormgeving: Vormweijjs, Nijmegen

Appelpluk